

Prof. dr. sc. Ivan Pederin
Split

DALMACIJA U MIJENI XVIII/XIX. STOLJEĆA

U ovom radu čita se o promjenama u Dalmaciji i na Jadranu u doba od kraja XVIII. st. do sredine XIX. st. Mleci su u to doba bili sve manje gospodari *Culphusa* jer je krijumčara pirata bilo sve više, Osmanska carevina bivala sve slabija, radi čega je opadala napetost između ove dvije sile, a i napetost između Dubrovnika, osmanskog podanika i njegovog najljućeg neprijatelja i zavidnika Mletaka. Na drugoj strani na Jadranu je bivala sve jača napetost između Habsburgovca i Francuske, odnosno Napuljske kraljevine. U Habsburškoj carevini je opala napetost prema Osmanima u vojnoj granici, ali je u trvenjima s Napuljskom kraljevinom jačala važnost i uloga Senja.

Prije Napoleonskih ratova Carevina je stekla Dalmaciju i odmah pokušala preko nje početi ekspanziju na jugoistok, a to su nastojali i Francuzi. Austrija taj prodor nije nastavila poslije sloma Napoleona, kako su to predlagali hrvatski generali Dvoru, ali ne i Metternich koji je bio za čuvanje Osmanske carevine. C. k. Države, kako se Austrija službeno zvala. Austrija je ipak uvela građanski zakonik, suvremeno sudstvo, školstvo, zemljišnik i katastar, izgradila je luke i uspostavila pomorsku rasvjetu. Dalmacija, a osobito Zadar postala je mjesto odakle se motrila djelatnost tajnih sekti na Zapadu i zbivanja u Osmanskoj carevini. Umjetničko nasljeđe Dalmacije sticalo je sve više ugled u Beču. Mađarski ustanak izazvao je hrvatski ban domaršal barun Jelačić, a onda je preporučio Dvoru ekspanziju na jugoistok do koje je i došlo kad je Crna Gora priznala austrijski protektorat 1872., pa je Dvor poslao dva hrvatska domaršala baruna Josipa Filipovića i Stjepana Jovanovića da oslobode, prvi Bosnu, a drugi Hercegovinu 1878. Godine 1881. i Srbija je priznala austrijski protektorat.

Ključne riječi: klasicizam; Dalmacija; Austrija; Francuska; Bosna

Jadran je 1409. - 1420. postao mletački *Culphus*, ako je to postao. Mleci ipak nisu zavladali svim jadranskim lukama, nisu zavladali Senjom, ni Dubrovnikom.

Mleci se nisu smatrali gospodarom jednog teritorija, nego jednog mora, ali to gospodstvo bilo je izazov Senju i Mlecima, osobito kad je dužd Francesco Foscarri izradio trgovinski statut svoga *Culphusa* prema kojem je utvrdio koja će roba izići iz koje luke, a svi brodovi što su napuštali luke morali su ploviti za Mletke. Senjani već u drugoj polovici XV. st. nisu poštovali ovaj statut – otisnuli bi se s burom u krmu prema lukama *sottovento*, što su Mleci smatrali krijumčarenjem, a *Squadra del Golfo* teško ih je mogla progoniti ploveći s vjetrom u bok¹. To znači da je uskočki rat počeo već u XV. st., a nije prestao ni madridskim mirom 1617. jer su Senjani nastavili s krijumčarenjem i gusarenjem ili piraterijom², uza široku mrežu jataka posvuda u Dalmaciji.³

Krijumčarenje je jačalo, nije se dalo zaustaviti i *Squadri del Golfo* bilo je sve teže boriti se protiv tih pojava. Glavni razlog leži u samim Mlecima. Mleci su poznavali pojam *pretium iustum*, dakle pravedne cijene, što je značilo državnu intervenciju u trgovinu i normiranje cijena. Međutim, jedan dukat, a to je bila obračunska vrijednost, sadržavao je sredinom XV. st. 6 libara i 2 novčića malih mletačkih novaca.⁴ U XVIII. stoljeću jedan dukat imao je čak 36 libara, što znači da su Mleci poznavali inflaciju, pa je krijumčarenje postalo borba za slobodnu trgovinu s tržišnim cijenama.

Godine 1671. smaknut je grof Petar Zrinski kojega je podupirao francuski kralj Ljudevit XIV. ne zato da bi mu pomogao, već da bi destabilizirao Habsburšku carevinu.⁵ Malo poslije toga, 1686. g. carska je vojska istjerala Osmane iz Budima, pa dalje iz Osijeka, Beograda, mogla je ići i dalje i napasti Istanbul. Jedan od razloga zašto to nije učinila bio je što se u taj rat umiješao francuski kralj Ljudevit XIV. U tom bečkom ili morejskom ratu, kako hoće Mleci, presudna je bila dubrovačka obavještajna podrška carskom Dvoru. Dubrovnik je bio terminal stara karavanskog puta koji je vodio iz Dubrovnika na Skadar, Prishtinë, Istip i dalje do Istanbula. Dubrovčani su bili Osmanski haračlije, a davali su pašama i mito pa su znali sve što se na Visokoj Porti događa.⁶ O tome su obavješćivali bečki Dvor, ali i druge. Mleci su tužili Dubrovnik papi i caru, ali su jedan i drugi bili svjesni da ne mogu bez Dubrovnika.⁷ Dubrovnik je bio na povoljnijem položaju

¹ O uskočkom ratu, v. Catherine Wendy Bracewell, *The Uskoks of Senj, Banditry and Piracy in the Sixteenth-Century Adriatic*, Ann Arbor Mich. USA, London 1986.

² Gusar je morski razbojnik koji napada i pljačka brodove neprijateljske države, pirat pljačka za svoj račun. Razlika u praksi nije uvijek jasna.

³ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik 1990. Poglavlje: „Mletački trgovinski sustav i trgovinska politika na Jadranu“, str. 115-165.

⁴ Državni arhiv u Zadru, Kut. 11., sv. 25,5. L. 163v. Vidi i: Ivan Pederin, „Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento“ u: *Studi Veneziani*, n. s. XXI (MCMXCII), str. 390.

⁵ Luc Orešković, *Louis XIV. et les Croates, l'impossible conjonction*, Essay historique, Paris 1997.

⁶ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb 2003.

⁷ Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia*, Milano 1994., str. 237-238.

prema Istanbulu nego Zadar, Split ili ušće Neretve. Zadar je bio ključ Jadrana, a Dubrovnik ključ Osmanske Carevine. Zavist Mletaka je rasla pa su pokušali ugušiti Dubrovnik tako što će osvojiti njegovo zaleđe i zavladata tvrđavom Carinom, čak su ga i napali s vojskom i ratnim brodovljem. Ubrzo su morali otploviti podvita repa jer su u obranu Mletaka ustali papa, car i sultan.⁸ Dubrovnik je bez sumnje bio diplomatska sila - velesila. Mleci su mu podlegli. U ratu 1715. opet su pokušali osvojiti dubrovačko zaleđe i odvojiti Dubrovnik od Osmana, ali ih je dubrovačka diplomacija na pregovorima o razgraničenju nakon rata prisilila da se povuku.⁹ Ratovi Mletaka protiv Osmana zapravo su bili ratovi protiv Dubrovnika u kojima su Mleci gubili.

Osmanska carevina opadala je, a tako i Serenissima, ali ne bečki Dvor gdje je na prijestolje sjeo Karlo VI., prije toga španjolski kralj. On je bio merkantilist i znao je vrijednost mora pa je on, a još više njegova kći Marija Terezija i unuk Josip II., prodirao na Jadran. Oni su slali uhode u Dalmaciju, čak i jednu ekspediciju u Indiju.¹⁰ Sad se promijenio i odnos snaga na Jadranu. Do tada, Jadran je bio područje napetosti i suparništva s Osmanlijama, još više Dubrovnika i Mletaka. Dubrovnik je davao utočište sjevernoafričkim gusarima ili piratima, što je i morao jer su oni bili osmanlijski podanici, kao uostalom i Dubrovnik, a nećkao se kad je Mlecima valjalo platiti pristojbe za plovidbu Jadranom.¹¹

Kad se bečki Dvor pojavio na Jadranu, odnos snaga se promijenio. Napetosti Serenissime, a i bečkog Dvora sa Portom nestalo je, ali se javila napetost bečkoga Dvora i Napuljskog kraljevstva koju je nadahnuo dvor u Versaillesu. Bečki Dvor smanjuje broj vojnika u Vojnoj Krajini i dovlači vojsku u Senj, a tako i brodove.¹²

Mletačka trgovina nazaduje, Mleci se ruraliziraju, a tako i Dalmacija koja je u ratovima stekla *terre di nuovo e nuovissimo acquisto*. Generalni providur Francesco Grimani donosi 1. srpnja 1755. *Terminazione Grimani* kojom je htio podijeliti svakom Dalmatincu jednaku površinu zemlje, što nije prošlo u Senatu, ali je onda propisivao seljacima da uzgajaju žito, lan, konoplju, da svaka kuća ima barem po dvije košnice da sade bijeli i crni luk. On je bio blizak merkantilizmu pa je bio protiv uvoza, a djelovao je i u smislu mletačke tradicije kad je propisivao seljaci-

⁸ Ivan Pederin, „Dubrovnik kao središte europske diplomacije u Morejskom ratu“ u: *Dubrovnik*, XVI (2005), br. 2-3, str. 205-233.

⁹ Ivan Pederin, „Mali rat (1715-1718) i buđenje hrvatske nacionalne svijesti“ u: *Majka Klara Žižić i njezina družba 1706-2006. Zbornik proslave 300. obljetnice službenice Božje majke Klare Žižić, utemeljiteljice Družbe sestara franjevki od Bezgrješne*, ur. s. Terezija Zemljčić, Šibenik 2009., str. 183-196.

¹⁰ Usp. Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb 1991.

¹¹ Vesna Miović, *Dubrovnik u spisima osmanskih sultana*, Dubrovnik 2005., Ista, „Sukob Dubrovnika i Mletaka 1751-1754.“ u: *Analni HAZU*, Dubrovnik, Vol. 19 (1991).

¹² Luc Orešković, *Louis XIV. et les Croates, l'impossible conjonction*, Essay historique, Paris 1997., str. 77-88, Ivan Pederin, „Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva“ u: *Acta Histriae*, Koper, 14 (2006), br. 2, str. 469-486.

ma što će uzgajati.¹³ Ovdje bi se moglo govoriti o mletačkom etatizmu. Na drugoj strani procvao je fiziokratski pokret, a fiziokrati, većinom vlastelini, tražili su suvremeno zemljišno zakonodavstvo, gradnju kolnih cesta prema Bosni, državne poticaje za razvitak zanatstva i industrije.¹⁴ U tome nisu imali uspjeha, ali su fiziokrati za francuske vlasti zauzeli važna mjesta u francuskoj upravi, kao Giovanni Luca Garagnin, nećak splitskog nadbiskupa istog imena i prezimena. Obojica su bili slobodni zidari. Na Grimanija će se kasnije pozivati talijanska iredenta.

Kad je Mletačka republika ukinuta, Carevina je 1797. stekla Dalmaciju, ali i mletačku Istru i poslala u Dalmaciju generala bojnika Matu Rukavinu baruna Bojnogradskog sa njegovim pobočnikom generalom Lusignanom, izbjeglicom pred francuskom revolucijom.¹⁵ To nije išlo bez borbe jer je Mađarska, pobježe grof Balasa Ferenc de Gyarmat, polagala pravo na Dalmaciju, ali ne kao na dio Hrvatske, već kao federalnu jedinicu velike Mađarske koja će se sterati od Jadrana do Baltika.¹⁶ Kad je Rukavina ušao u Dalmaciju u izvorima se zamjećuje nesigurnost je li car Franjo II. mađarski ili dalmatinski kralj. Šibenčani su dočekali Rukavinu s mađarskom zastavom. Rukavina je otpočeo s opreznom modernizacijom, nanovo je uredio Krajine, a na čelo svih političkih organizama stavio svoga delegata. Počeo je i s modernizacijom sudstva. Bio je to odraz modernizacije koju je Dvoru predložio veliki kancelar grof Franz Saurau.¹⁷ Međutim, austrijski, a ni francuski moderni građanski zakonik još nije bio donesen pa Rukavina nije ni mogao mnogo više.

Najvažnije je bilo da je Rukavina uspostavio odnose s Bosnom i s Crnom Gorom. Nije li on znao važnost Dubrovnika i naprijed spomenutoga karavanskog puta?

U to doba mnogo se raspravljalo u Beču o Jadranu i Dalmaciji,¹⁸ točnije o uređenju novostečenih zemalja. Predlagalo se da Istra s Trstom i Dalmacijom bude jedna upravna jedinica sa središtem u Grazu, pa u Ljubljani. Raspravljalo se, a odluka se odlagala što je karakteristično za bečki Dvor. Dvor nikad nije donosio odluke naprečac, vazda se raspravljalo a u raspravama su sudjelovali kancelari,

¹³ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik 1990., str. 182.

¹⁴ Ivan Pederin, „Fiziokratski pokret u Dalmaciji“ u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 10 (1984), br. 1-2, str. 167-203.

¹⁵ Ivan Pederin, „Uspostava carsko-kraljevske vlasti u Dalmaciji i Istri 1797-1798.“ u: *Forum*, XXXV (2006), br.1-3, str. 315-334.

¹⁶ Ivan Pederin, „Dalmacija kao jabuka razdora između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju“ u: *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević u povodu 70. rođendana*, Zagreb 2003., str. 157-178. Slično je tražio i Kossuth Ferenc. Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, MH Zadar 2005. Poglavlje: „Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji“ u: *Kolo*, obn. tečaj, br. 5/6, III(CLI) (1993), str.46-479.

¹⁷ Ivan Pederin, „Austrija i pitanja osuvremenjenja“ u: *Mogućnosti*, LIII (2006) br.4-6, str. 173-180.

¹⁸ Ivan Pederin, „Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva“ u: *Acta Histriae*, Koper, 14 (2006), br. 2, str. 469-486.

aristokrati, a osobito najviši časnici, među kojima je bilo nesrazmjerno mnogo Hrvata Krajišnika. Carevina je ipak bila militaristička, a u takvoj državi riječ maršala i generala se slušala na Dvoru. Dvor je bio jako promišljen kad je donosio odluke, a kad bi ih jednom donio ustrajao bi na njima. To je ipak ostavljalo dojam da je Carevina reakcionarna, što se čita u povijesnim djelima nedovoljno promišljenih pisaca koji nisu temeljito poznavali pismohranu.

Onda se Rukavina morao povući pred Francuzima.

Francusko-španjolsko ratno brodoglavje poraženo je kod Trafalgara. Napoleon je uvidio da nikad neće moći nabaviti sirovine iz prekomorja za francusku industriju koja se razvijala. Međutim, on je u Istanbulu imao sebi naklonjenog sultana Selima III. Stekao je Dalmaciju mirom u Požunu 1805. i njegov general Lauriston učinio je sve da spriječi ulazak Rusa i Crnogoraca u Dubrovnik. Onda su se Francuzi dali na gradnju cesta jer su Rusi, a za njima Englezi, svojim brodoglavjem blokirali Jadran. Međutim, Napoleon je poslao pukovnika Le Clerca da istraži karavanske putove po Balkanu, osobito put do Istanbula. Očigledno je Napoleon znao za tu važnu prometnicu koja je svoju važnost pokazala u morejskom ratu, a tim putem kretali su se križari i hodočasnici u Srednjem vijeku. Taj put bilježio je i grčki geograf Strabo koji je živio u Rimu.¹⁹

Francuska vlast nije bila prihvaćena u Dalmaciji jer je gradila ceste s tlakom, seljaci su za čitav dan rada dobivali samo malo kruha. Francuska vojska izgubila je putove opskrbe vojske pa je rekvirirala, točnije, otimala hranu od seljaka koji su onda pokupili ono malo što im je ostalo i pobjegli, tko u Bosnu, tko u Liku. Dalmatinsko gospodarstvo doživjelo je slom.²⁰ Buknula su čak tri ustanka protiv Francuza, prvi u Poljicima koji se proširio do Neretve, a maršal Auguste Louis Frédéric Vieusse Marmont ga je brzo i vrlo surovo ugušio. Poljički ustanici su se razbježali tražeći utočište u Lici i Bosni. Marmont je neprestano osnivao nova vojna povjerenstva koja su izricala smrtnu osudu, često i vrlo zaslužnim ljudima, čime je jako oneraspoložio inače dobronamjernog Dandola koji nije bio militarist i Ivana Krstitelja Stratika koji je o tome užasnut pisao u Milano 10. listopada 1807.²¹ Drugi ustanak 1809. uspio je, ali je bečki Dvor poslije poraza kod Wagrama morao odstupiti Dalmaciju Francuzima i napokon 1813. poslije poraza kod Leipziga, kad je cjelokupna francuska vojska dezertirala. Prisilno unovačeni Hrvati su hrlili pod carskoga orla u vojsku sastavljenu od samih Hrvata, kojom su i zapovijedali hrvatski generali. A Talijani su se žurili kući.

¹⁹ Mirko Deanović, *Ancien contacts entre la France et Raguse*, Zagreb 1950., Ivan Pederin, „Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Francuzi“ u: *Dubrovnik*, n.s. XVII (2006), br. 4, str. 18-41.

²⁰ Ivan Pederin, „Gospodarska pitanja Dalmacije 1806-1809.“ u: *Vjesnik Državnog arhiva*, Rijeka, XLII-XLVIII (2006), str. 159-172.

²¹ Archivio di stato a Milano, Fond Aldini, Cart. 39. pezzo 6. Pismo je naslovljeno na Eccellenza. Ime nedostaje.

Uprava je bila u potpunom neredu jer odnos vojne i civilne vlasti nije bio uređen, generali su se odnosili prema inače dobronamjernom Vicenzu Dandolu s omalovažavanjem pa on nije uspio urediti sudstvo ni školstvo. Nije proveo ni agrarnu reformu. Dandolu je preostalo da se brine o opskrbi vojske, da rekvirira hranu i šalje seljacima pozive na tlaku ili u vojsku. Zahvalio se, a Napoleon mu je dodijelio odlikovanje i naslov *conte*. Na Dandola će se kasnije pozivati talijanska ireidenta. Onda je Napoleon ustrojio Ilirske pokrajine i poslao za generalnog guvernera generala Henri-Gatiena Bertranda.²² Dandolo je ipak uspio dekretom uvesti talijanski kao uredovni jezik u Dalmaciju²³ koja je onda bila pripojena Regnu d'Italia.

Razdoblje francuske vlasti u Dalmaciji nije bilo uspješno. Ali tada se dogodilo da su se Francuzima suprotstavili Dalmatinci predvođeni hrvatskim generalima obiju vjeroispovijesti. To su bili Petar Knežević, Stojčević, Todor Milutinović, Mate Rukavina, Fran Ksaver Tomašić, Albert Nugent Westmeath, pa franjevac Andrija Dorotić, odgojitelj careve djece barun Francesco Maria Cernea Steffaneo ili Fran Maria Crnić Štefanić. Ovi generali zatvorili su Francuzima put na Levant (o čemu na drugom mjestu). Napoleon, onako nagao, nepromišljen i nestrpljiv

²² O razdoblju Napoleonovih ratova na Jadranu postoji sljedeća literatura: Ivan Pederin, „Englesko i rusko brodovlje na Jadranu (1807-1814) i okupacija Korčule u veljači 1814.“ u: *Godišnjak grada Korčule*, 8 (2003), str. 213-226, Isti, „General Bertrand kao guverner Ilirskih pokrajina“ u: *Kolo*, XVIII (2008), br. 2, str. 36-58, Isti, „Vicenzo Dandolo kao generalni providur u Dalmaciji u sukobu s generalima“ u: *Mogućnosti*, br. 1-3, Split 2009., str. 123-141, Isti, „Vojni i vojno-pomorski, gospodarski, kulturni i crkveni-sustav francuske vlasti u Dalmaciji o Ilirskim pokrajinama“ u: *Kolo*, XVI (2006), br. 3, str. 5-35, Isti, „Car Franjo II prema Dalmaciji i Boki (1797-1806)“ u: *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, Dubrovnik, 42 (2004), str. 185-206, Isti, „Dalmacija kao jabuka razdora između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju“ u: *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zagreb 2003., str. 157-178, Isti, „Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.“ u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, Zadar 2003., sv. 45, str. 299-326, Isti, „Odjek školske reforme Marije Terezije u Dalmaciji (1815-1826)“ u: *Kolo*, XIV (2003), br. 4, str. 218-231, Isti, „Predaja hrvatskih i slovenskih zemalja južno od Save Francuzima 1809. (Prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva)“ u: *Forum*, XXXIV (2005), str. 322-334, Isti, „Uspostava carsko-kraljevske vlasti u Dalmaciji i Istri 1797-1798.“ u: *Forum*, XXXV (2006), br. 1-3, str. 315-334, Isti, „Uloga Korčule u obrani Dubrovnika u svibnju i lipnju 1806“ u: *Godišnjak grada Korčule*, 9 (2004), str. 217-222, Isti, „Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Francuzi“ u: *Dubrovnik*, N. S. XVII (2006), br. 4, str. 18-41, Isti, „Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva“ u: *Acta Histriae*, Koper, 14 (2006), br. 2, str. 469-486, Isti, „Vicenzo Dandolo – reformator crkvenih prilika u Napoleonovoj Dalmaciji (1806-1809)“ u: *Bosna franciscana*, XVII (2009), br. 30, str. 81-103, Isti, „Gospodarska pitanja Dalmacije 1806-1809.“ u: *Vjesnik Državnog arhiva*, Rijeka, XLII-XLVIII (2006), str. 159-172, Isti, *Juraj Matutinović i drugi Napoleonovi savjetnici za ilirske pokrajine i Bosnu te problemi prodora na jugoistok, Dalmacija za francuske uprave (1806-1813)*, Split 2011., str. 221-249. i: zbornik *Napoleone nel'Adriatico*, Ancona, Istituto internazionale per le relazioni adriatiche, 1999., *Napoleon in Jadran*, Koper 2006., *Dalmacija za francuske uprave (1806-1813)*, Split 2011. K tome još zbornik *Napoleone nel'Adriatico*, Istituto internazionale per le relazioni adriatiche, Ancona, 1999.

²³ Ivan Pederin, „Strani i uredovni jezik u Hrvatskoj“ u: *Jezik*, Zagreb, 29 (1982), br. 3, str. 65-73.

kakav je bio, krenuo je na Rusiju da bi došao do Indije i sirovina i to je bila njegova propast. On je to učinio protivno savjetima svojih maršala. Hrvatski generali došli su time do znatnog utjecaja na Dvoru. Raniji su habsburški vojskovođe bili Wallenstein, Piccolomini, Odescalchi, Tilly, Eugen Savojski, Jan Sobjeski.

Austrija, točnije carsko-kraljevske države, kako se Carevina poslije 1806. službeno zvala, postala je nešto posve novo, ona je to postala u Dalmaciji. Tu promjenu što je vidljiva u Carevini koja je od Rimskog carstva postala Carsko-Kraljevskim Državama mogu donekle objasniti korjenite promjene u organizaciji vojske u kojoj su Hrvati zauzeli ključne položaje i došli do znatnijeg utjecaja na Dvoru. Oni su slijedili vrlo stare tradicije o kojima je Dvor doznao od dubrovačke obavještajne službe za bečkog ili morejskog rata, a za njih je znao i Napoleon, i preporučali ih Dvoru pa je car 1818. krenuo s caricom Karolinom Augustom na putovanje u Dalmaciju, gdje je osobitu pažnju posvetio baš Dubrovniku.²⁴ Ovo je mjesto gdje valja reći riječ-dvije o ličnosti Franje I. što je u povijest ušao kao cjepidlaka i sitničavi birokrat koji je s Metternichom ostavio pečat u političkom i duhovnom mentalitetu Carevine za restauracije, pa i kasnije. On je to bez sumnje i bio. Kad čovjek pogleda spise golemog fonda *Polizeihofstelle* u bečkom *Haus-, Hof und Staatsarchivu*²⁵ može vidjeti da je car pročitao svaki spis i na dnu dodao nekoliko riječi uputa ili zapovijedi. To isto vrijedi i za carev osobni arhiv *Kaiser-Franz Akten* i za *Alte Kabinettsakten*, sve u istoj pismohrani. Franjo I. bio je spor i trom, ali je imao upravo nevjerojatnu radnu energiju. Kad se car uspoređi s njegovim zetom Napoleonom²⁶ i pogleda Napoleonov osobni arhiv, onda se ni iz čega ne vidi da bi Napoleon neki spis primio k znanju i pročitao ga. Osim toga, Napoleon bi donio neki zakon, pa bi ga ukinuo i donio posve suprotni. Bio je velik vojskovođa, ali očito loš državni upravitelj koji je smatrao da se svaka stvar na svijetu može riješiti jednom vojnom pobjedom. Napoleonov rat protiv njegova tasta bio je rat sablje protiv pera.

Međutim, Franjo I. prihvatio je tradiciju što ju je iz Milana donio barun Perges koji je u Milanu bio guverner i kao takav blizak sjevernotalijanskim intelektualcima. Ta je tradicija bila klasicistička pa je car osobno vodio arheološka iskopavanja kraj Innsbrucka. U Dalmaciju je odveo direktora bečkog *Antiken-Kabinetta* Anto-

²⁴ O carevu putovanju: Ivan Pederin, „Franjo I. u Zadru 1818. godine“ u: *Kačić*, 7 (1975) str. 105-121, isti, „Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj“ u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 78 (1985), str. 123-150, isti, „Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818 g.)“ u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, sv. 17 (1979), str. 431-463.

²⁵ Ovaj golemi i vrlo važan fond novoorganizirane tajne policije, koja se poslije zvala „die Kaiserlich-Königliche Höhere Polizei“, što je c. k. Viša policija, a vodio ju je barun Hager von Allensteig i, dakako, car. Nažalost jedva se daje na čitanje ili se uopće ne daje, što je nečuveno u znanstveno-istraživačkom radu. Znanstvenici imaju pravo uvida u sve spise neke pismohrane, osim recentnih. A bez ovih spisa nema dobrog poznavanja Napoleonovih ratova.

²⁶ Archives nationales de France, Paris, AB XIX., 5216. i dalje.

na Steinbüchela von Rheinwall. U Splitu se zanimao za Dioklecijanovu palaču, razgovarao je sa Vicenzom Solitrom i drugim trgovcima starinama, odjahao je sa Steinbüchelom u Solin i razgledao razvaline Salone. Dočekan je s narodnim plesovima, ali smisla za folklor nije imao. Ovo pokazuje njegovu udaljenost od romantizma jer folklor je jedan od ugaonih stupova romantizma. Car je bio nklonjen *klasičnoj* umjetnosti koju je razlikovao od *gotike*, a pod *gotikom* je podrazumijevao sve što je sagrađeno poslije propasti Rima pa je išao tako daleko da je preporučio da se u Splitu poruši sve što je sagrađeno poslije Dioklecijanove palače, a to je bilo posve nemoguće.²⁷ Franjo I. bio je čovjek s istančanim ukusom i sklonošću plastičnim umjetnostima. I ne samo ukusom, nego i političkim ukusom kakav su imali Napoleon i Marija Terezija. A Napoleon je, kao i njegov tast, imao jasnu sklonost prema klasicizmu.²⁸ Međutim, Dioklecijanovu palaču gradili su dobrim dijelom graditelji s Istoka; car je to opazio pa se potrudio da se 1822. osnuje Arheološki muzej u Splitu koji je po svemu sudeći trebao poslužiti kao obrazloženje za prodor na jugoistok. Bio je to prvi moderni muzej na hrvatskom tlu. Franjo I. bio je donedavna rimski car (kao rimski car bio je Franjo II.). Rimsko carstvo je propalo, ali on je kao rimski car 1797. g. polagao pravo na istočno-rimsku Dalmaciju. Kad god bi jedno od dva rimska carstva propalo, ono drugo istaklo bi drugu glavu na carskom orlu i s njom pretenziju na obnovu onog propalog carstva. U Beču se pričalo, a vjerojatno se još priča, da je nadvojvoda Rudolf otišao s nekom zaručnicom ili ljubavnicom, barunicom Večera ili nekom drugom u Carigrad i rekao joj: *Hier wirst du Kaiserin sein* (Ovdje ćeš biti carica). I Katarina II. Velika zanosila se nadom da će osvojiti Carigrad i obnoviti Bizant.

Car je potom otputovao u Dubrovnik u kojem se bavio pretežito vojnim pitanjima i zaključio da je Dubrovnik jednostavno neosvojiv. Bilo je jasno – Dubrovnik je za nj, slično kao i za Napoleona, bio polazište za prodor na jugoistok. Dubrovnik je izgubio svoju slobodu, ali ne i značenje.

Prodor na jugoistok ipak nije počeo, prevladala je Metternichova skupina na Dvoru, a Metternich je, kao što je poznato bio za čuvanje Turske u čemu je vidio element europske ravnoteže. Međutim, u prvoj polovini XIX. st. Austrija je uvela suvremeni građanski zakonik, koji je donesen 1811., pet godina poslije Napoleonova, zemljišnik i katastar i napokon suvremeno školstvo terezijanskog tipa. Nastavu su držali kućni učitelji kojih je u Dalmaciji bilo prilično mnogo, a kasnije su stupili u državnu službu i predavali u školi.²⁹

²⁷ Ivan Pederin, „Povijesno-politički mitovi Narodne stranke u Splitu“ u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split 1984., str. 331-348.

²⁸ Gillo Dorfles, *Der Kitsch*, Tübingen 1969., poglavlje: Hermann Broch, „Kitsch und Tendenzkunst“, str. 113.

²⁹ Ivan Pederin, „Odjek školske reforme Marije Terezije u Dalmaciji (1815-1826)“ u: *Kolo*, XIV (2003), br. 4, str. 218-231.

S Robertom Adamom, a još više s Franjom I., Dioklecijanova palača stekla je europski ugled. Međutim, svi ovi događaji u arheologiji dali su pobude za suvremeno iskopavanje i istraživanje, a uzbudili duhove i u Splitu. Osnovan je arheološki muzej, kako rekosmo, počelo je i suvremeno istraživanje i sređivanje dalmatinskih pismohrana.³⁰ U Dalmaciju su počeli dolaziti putnici i pisati putopise. Svi su opširno prikazali Dioklecijanovu palaču slijedeći carev putopis, unatoč tomu što on do kraja Carevine nije izdan. Splicani su mnogo raspravljali o palači – usmeno, jer novinstvo je bilo nerazvijeno.³¹ Ovdje valja primijetiti da su svi putopisci hrlili u Dalmaciju, nitko na sjever Hrvatske. Dalmacija je imala obalu kojom je u ranom srednjem vijeku uspostavljena pomorska veza Carigrada i Mletaka, pa dalje u srednju Europu; kasnije je obalom Dalmacije išla veza Mletaka i srednje Europe prema Carigradu ili Istanbulu. Bila je to najvažnija veza na cijelom Sredozemlju. Onda je grof Simon de Monfort osvojio Zadar 1202. g. da bi dužd Enrico Dandolo mogao osvojiti Carigrad, pa su Mleci postali velika sila. Dalmacija je kolijevka Hrvatske, pokrajina koja ima najvažnije pismohrane i muzeje, gospodarsko, demografsko i kulturno težište Hrvatske. S druge strane, sjeverna Hrvatska zauzima rubne dijelove Podunavlja.

Austrija je to uočila pa je okončala raspravu oko uređenja novostečenih krajeva tako da je uspostavila Primorsku guberniju od Istre, Primorja sa sjedištem u Trstu i Kraljevinu Dalmaciju i Albaniju (Albanija je bila Boka i ono što je danas Crnogorsko primorje).

Carsko-kraljevske države bile su skupina teritorijalnih jedinica sačinjenih temeljem feudalne podjele i svatko je imao neke attribute suverenosti zavisno od stupnja. Puni suverenitet imao je jedino car koji je u svojoj ruci imao vojsku, tajnu policiju, vanjske poslove,³² financije i privredu, osim u slučaju krune sv. Stjepana koja će Nagodbom dobiti vlastito ministarstvo privrede.

Dubrovački franjevac Innocenz Čulić imao je uvid u osnivanje nacionalne knjižnice za Dalmaciju, proučavanje pismohrana i povijesti, da se izdaju djela hrvatskih pisaca, a on je skupljao rukopise i donosio ih u pismohranu i knjižnicu samostana Male braće u Dubrovniku. Nadahnua je pisanje životopisa koji se u to doba pišu u Dubrovniku, a i drugdje u Dalmaciji. Nije bio za uvođenje hrvatskoga kao uredovnog jezika ni za pokretanje *Zore dalmatinske* jer je nalazio

³⁰ Ivan Pederin, „Povijest arhiva i muzeja u Dalmaciji“ u: *Zadarska smotra*, XLV (1996) br. 1-3, str. 87-121.

³¹ Uz gore navedenu knjigu vidjeti i: *Njemački putopisi po Dalmaciji*, prir. i s njem. prev. Ivan Pederin, Split 1989.

³² Ovdje valja istaknuti da u Carevini parlamenti nisu bili nositelji suverenosti pa tako ni Hrvatski Sabor koji je 1918. predao hrvatski suverenitet Karađorđevićima. Ako je taj Sabor predao hrvatski suverenitet Karađorđevićima koji se nikad nisu ni okrunili za hrvatske kraljeve, tada je Sabor dao nešto što nije bilo njegovo. Jugoslavija, koja je nastala temeljem tog sramnog čina, bila je pravno ništetna. Kralj Karlo nije predao hrvatski suverenitet nikomu.

da se Dalmatinci stide svoga jezika te da neće čitati taj časopis. Nije prihvaćao Ljudevita Gaja i nije ga htio primiti kad je putovao Dalmacijom, štoviše, savjetovao je korčulanskom svećeniku Mati Kaporu da ga ni on ne primi, ali ga Kapor nije poslušao. Ipak, preporučao je uporabu „dubrovačkog dijalekta“, osobito u propovijedi.

Čulić nije bio taj koji bi pisao, ali je bio taj koji je Francescu Carrari, Mati Kaporu i drugima davao savjete, takoreći direktive.³³ Čulić je svakako hodao ukorak s vremenom i kulturnim stremljenjima u carevini, osobito u Češkoj, a i drugdje gdje su se intelektualci zanimali za starine, osobito stare rukopise, i bavili se filološkim pitanjima.³⁴

Godine 1842. pokrenuta je *Zora dalmatinska*, časopis koji će promicati higijenu, industriju i širiti bazu demokracije. Knjižar Batara podnio je prijedlog guverneru grofu Wenzelu Vetteru von Lilienbergu koji ga je prosljedio predsjedniku Dvorskog dikasterija policije u čijem se sastavu nalazio i ured za reviziju knjiga, grofu Josephu Sedlnitzkom. On je toplo pozdravio taj časopis što će pridonijeti razvitku hrvatskog jezika.³⁵

Ako je Dalmacija postala kraljevinom značilo je da je dalmatinski guverner imao visoke ovlasti te je mnogo toga mogao poduzeti na svoju ruku. Zadar, taj ključ Jadrana postao je sada, u većoj mjeri nego li mletački Jadran, središte austrijske obavještajne službe. Carevina je ipak bila birokratska, militaristička i policijska. U Zadru se znalo sve što se zbiva u Europi, osobito u Bosni, Turskoj, Egiptu i Crnoj Gori, Italiji pa sve do Buenos Airesa i Rio de Janeira. Bilo je to doba kad je u Beču pisao orijentalist Joseph von Hammer Purgstall i kad je u Carigradu bio *internuntius* (poklisar) barun Anton Prokesch, pa kasnije i grof von Osten, vojnik, diplomat, obavještajac, pisac osobita putopisa po Levantu i značajna ličnost Biedermeiera. U Zadru je djelovao i jedan značajan Hrvat i ujedno važna ličnost Carevine – mladi bojnik Josip Jelačić barun Bužimski. On je 1840-ih godina bio šef vojne obavještajne službe. Družio se s Ivanom Augustom Kaznačićem i Petrom Preradovićem. I Jelačić je bio pisac, postat će znatan vojnik.³⁶ U Zadru je budno pratio ste što se zbivalo na Balkanu, u Bosni, osobito ustanke bosanskih

³³ U sljedećem desetljeću hrvatski će intelektualci na sjeveru uspostaviti plodne veze s češkima, v. Ivan Pederin, „Dubrovačka životopisna književnost i njezini izdanci“ u: *Croatica Christiana Periodica*, XII (1988), br. 22, str. 115. ff.

³⁴ Ivan Pederin, „Pisma Ivana Kukuljevića Sakcinskoga Pavlu Josefu Šafaříku o glagoljici“ u: *Croatica et slavica iadertina*, III (2007), str. 231-258, Isti, „Pisma Franje Račkoga u Prag, Pisma Franje Račkoga Františku Palackom, Josefu Jirečku i Aloisu Vojtěhu Šemberi“ u: *Croatica et slavica iadertina*, Zadar, IV (2008), str. 347-379.

³⁵ Ivan Pederin, *Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji*, Zadar 2008., str. 75. ff.

³⁶ Josip Jelačić, *Pjesme / Gedichte*, prir. Stjepan Laljak, Matica hrvatska Zaprešić, 2009., Ivan Pederin, „Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku“, str. 220-238. Prvi put tiskano kao: „Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku u: *Marulić*, Zagreb, 16 (1983), br. 6, str. 659-669.

muslimana koji su kao izbjeglice dolazili k nama i to pristalice i protivnike Porte. Ovi potonji nastojali su otići u Egipat.

Bile su to godine krize pred revolucionarnu 1848. Rješavalo se mađarsko pitanje, a s njim i hrvatsko. Što je Hrvatska bila? *Pars adnexa olim inclyti Regni*, kako je tvrdio Kossuth Lajos ili *Regnum socium*? Dvor je povjerio Metternichu da riješi to pitanje. Iskusni Metternich bio je blizu rješenja kad je Jelačić isprovocirao mađarsku revoluciju pa Metternichu nije preostalo drugo nego da se zahvali.³⁷

Prodor na jugoistok mogao je početi. Vodili su ga hrvatski domaršali barun Lazar Mamula, barun Gavriilo Rodić, barun Stjepan Jovanović, baruni Franjo i Josip Filipović, barun Marijan Varešanin, pa Nikola Rendić Miočević i Mane Budisavljević, kotarski poglavari u Dubrovniku odnosno Kotoru, konzuli u Skadru, pa u Mostaru Linić i Vasić. Oni su u tom prodoru na jugoistok djelovali sukladno Strossmayeru, ali među njima nije bilo dogovora.

Taj prodor na jugoistok zapravo je počeo s Napoleonom koji je preko Dalmacije želio doprijeti do Osmanske carevine i od nje dobiti sirovine za svoju industriju koja je napredovala. Hrvatski generali koji su se s uspjehom borili protiv Napoleona to su savjetovali Dvoru, Franjo I. čak je došao u Dalmaciju, ali Metternich je bio za čuvanje Osmanske carevine i taj prodor je odgođen.

³⁷ Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora*, Zadar MU, 2005., str. 325 ff.

Summary

DALMATIA FROM MID-EIGHTEENTH CENTURY TO MID-NINETEENTH CENTURY

Since mid-eighteenth century Venice was gradually losing its influence in the *Culphus* due to the rise of piracy and banditry and the weakening of tensions with the declining Ottoman Empire and also due to one of Venice's rivals – the Ottoman Dubrovnik. At the same time the tension rose between Vienna and France and the Kingdom of Naples in the Adriatic; the tensions between the Hapsburgs and the Sublime Porte were also declining and the importance of the Adriatic port of Senj was rising.

The Hapsburgs gained Dalmatia following the end of Venice and started the expansion towards the southeast.

Napoleon annexed Dalmatia to the Kingdom of Italy after his defeat of Trafalgar, hoping to purchase raw materials from the Levant. Following his downfall, the Imperial Royal States, the official name of Austria of the time, did not follow the suggestions of Croat generals to start expanding southeast of Dalmatia, because Metternich wanted to preserve the Ottoman Empire. In this period, the cultural heritage of Dalmatia gained prestige in Vienna. The Imperial Royal States drafted a modern Civil Code; built modern schools; arranged a new taxation system and the land registry; modernized harbours and lighthouses. The insurgency of Hungary in 1848 was provoked by the Croatian governor, lieutenant field marshal and count Josip Jelačić who terminated the insurgency and suggested to the Emperor to start the expansion towards the southeast. This happened in the 1870s, when Montenegro and Serbia became Austrian protectorates and when two Croatian lieutenant field marshals baron Josip Filipović and baron Stjepan Jovanović liberated the Ottoman eyalet Bosnia.

Keywords: Neoclassicism; Dalmatia; Austria; France; Bosnia